

**ГЛОБАЛЛАШУВ ВА ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК
ШАРОИТИДА УНИВЕРСИТЕТНИНГ ТАДБИРКОРЛИК МОДЕЛИНИ
АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРИ**

Шаҳло Тиловова

ЎзДК ҳузуридаги Б.Зокиров номидаги

МЭСИ Эстрада санъати факультети

Вокал санъати Эстрада хонандалиги

мутахассислиги магистранти

Илмий раҳбар: профессор, Исламова Р.Р

Аннотация

Мақолада глобаллашув ва таълим соҳасидаги халқаро ҳамкорлик шароитида университетнинг тадбиркорлик моделини амалга оширишнинг инновацион ёндашувлари кўриб чиқилади. Тадбиркорлик университети концепциясининг назарий асослари ва унинг олий таълим муассасаларини ташкил этишнинг бошқа моделлари орасидаги ўрни очиқ берилади. Глобаллашув ва халқаро ҳамкорлик жараёнларининг университетлар фаолиятини трансформация қилишга таъсири таҳлил қилинади, тадбиркорлик моделини жорий этишнинг илғор хорижий ва постсовет тажрибаси умумлаштирилади. Мазкур моделни Ўзбекистон Республикасининг олий таълим муассасаларида амалга оширишнинг ҳозирги ҳолати, муаммолари ва истиқболларига алоҳида эътибор қаратилади. Тадқиқот натижаларига кўра, фан, бизнес ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни уйғунлаштириш, стартапларни қўллаб-қувватлаш инфратузилмасини молиялаштириш ва ривожлантириш, илмий ишланмаларни тижоратлаштириш тартибларини соддалаштириш, тадбиркорлик компетенцияларини ривожлантириш ва университетларнинг халқаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш бўйича амалий тавсиялар шакллантирилади.

Калит сўзлар

тадбиркорлик университети; таълимнинг глобаллашуви; халқаро ҳамкорлик; илмий тадқиқотларни тижоратлаштириш; стартап-экотизим; технопарк; бизнес-инкубатор; Ўзбекистон олий таълими.

Аннотация

В статье рассматриваются инновационные подходы к реализации предпринимательской модели университета в условиях глобализации и международного сотрудничества в сфере образования. Раскрыты теоретические основы концепции предпринимательского университета и её место среди иных моделей организации высшего учебного заведения. Проанализировано влияние процессов глобализации и международного сотрудничества на трансформацию деятельности университетов, обобщён передовой зарубежный и постсоветский опыт внедрения предпринимательской модели. Особое внимание уделено современному состоянию, проблемам и перспективам реализации данной модели в высших учебных

заведениях Республики Узбекистан. По результатам исследования сформулированы практические рекомендации по гармонизации взаимодействия науки, бизнеса и государства, увеличению финансирования и развитию инфраструктуры поддержки стартапов, упрощению процедур коммерциализации научных разработок, развитию предпринимательских компетенций и укреплению международного сотрудничества университетов.

Ключевые слова

предпринимательский университет; глобализация образования; международное сотрудничество; коммерциализация научных исследований; стартап-экосистема; технопарк; бизнес-инкубатор; высшее образование Узбекистана.

Ўзбекистон Республикасида олий таълим олиш мамлакат Конституцияси билан кафолатланади, «Таълим тўғрисида» ги Қонунни ва давлат раҳбарининг бир қатор ҳужжатларини ўз ичига олган тегишли ҳуқуқий база таълим фаолияти сифатини ошириш ва олий таълим муассасаларини мамлакатда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларга фаол жалб қилиш устуворлигини мустаҳкамлайди. Шу билан бирга, иқтисодиётнинг ўсиши ва жамият фаровонлигининг энг муҳим таркибий қисми сифатида тадбиркорликни ривожлантириш масалалари алоҳида аҳамият касб этади, бу Ўзбекистон Республикаси Президентининг тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш ва янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги фармонларида ўз аксини топган. Мамлакат Президенти Шавкат Мирзиёев олий таълим муассасалари фаолиятини «харажатлар — тадқиқот — маҳсулот» формуласи бўйича йўлга қўйиш, шунингдек иш берувчилар ва бизнес эҳтиёжларини ҳисобга олиш зарурлигини изчил таъкидлаб келади, бу эса университетнинг тадбиркорлик моделини миллий олий таълим тизимини модернизациялашнинг асосий йўналишларидан бирига айлантиради.

Мақоланинг мақсади глобаллашув ва таълим соҳасидаги халқаро ҳамкорлик шароитида университетнинг тадбиркорлик моделини амалга оширишнинг инновацион ёндашувларини ўрганишдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар кетма-кет ҳал қилинади: «университетнинг тадбиркорлик модели» категориясининг моҳиятини очиб бериш; глобаллашув ва халқаро ҳамкорликнинг унинг амалга оширилишига таъсирини таҳлил қилиш; халқаро тажрибани умумлаштириш; Ўзбекистонда мазкур моделни ривожлантиришнинг мавжуд ёндашувлари ва муаммоларини таҳлил қилиш; уни такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш. Замонавий фанда университетларни ташкил этишнинг бир неча модели ажратиб кўрсатилади: академик (анъанавий), илмий-тадқиқот, политехник, касбга йўналтирилган, глобалистик, очиқ университет модели ва тадбиркорлик модели. Амалда олий таълим муассасаларининг аксарияти моделларнинг биронтасини «соф» ҳолда амалга ошириб бўлмайди, балки ўзининг рақобатбардошлигини таъминлашга интилиб, бир вақтнинг ўзида бир неча ёндашув элементларини бирлаштиради. Университетнинг тадбиркорлик модели олий таълим муассасаси тадбиркорлик ёндашувлари ва амалиётларини ўзининг асосий фаолиятига

— таълим, илмий тадқиқотлар ва жамият билан ўзаро муносабатларга — интеграция қиладиган концепциядир. Мазкур моделнинг асосий белгилари куйидагилардан иборат: илмий тадқиқотлар натижаларини фаол тижоратлаштириш (технологияларни лицензиялаш, патентлаш, спин-офф компаниялар тузиш); университетнинг бизнес-инкубаторлар ва акселераторлар орқали талаба ва ўқитувчи стартапларини ривожлантириш платформаси сифатида фаолият юритиши; тадбиркорлик таълимини ўқув дастурларига интеграция қилиш; бизнес-тузилмалар ва давлат ҳокимияти органлари билан ҳамкорликни ривожлантириш; тадқиқот фаолиятининг кўп функциялилиги ва мултидисциплинарлиги; даромад манбаларини диверсификация қилиш ва олий таълим муассасасининг молиявий барқарорлигини таъминлаш. Мазкур модель энг изчил тарзда Стэнфорд университети, Массачусетс технологик институти ва Беркли Калифорния университети каби олий таълим муассасаларида амалга оширилади, улар кўп жиҳатдан Кремний водийсининг технологик тадбиркорликнинг жаҳон маркази сифатида шаклланишини белгилаб берган.

Глобаллашув жараёнлари университетларнинг ташкилий тузилмалари, таълим жараёнлари ва ташқи муҳит билан ўзаро муносабатлари хусусиятини туб ўзгартириб юборди. Бу, аввало, интернационализациянинг кучайишида — талаба ва ўқитувчиларнинг академик мобиллигининг ўсишида, кўш диплом дастурлари ва хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликни ривожланиши, хорижий талабаларни муҳим даромад манбаи ва таълим муассасасининг халқаро нуфузини оширувчи омил сифатида фаол жалб қилишда намоён бўлади. Университетларнинг глобал рейтинглари (QS World University Rankings, Times Higher Education) доирасидаги рақобат муҳим роль ўйнайди, у олий таълим муассасаларини таълим, инфратузилма ва илмий-тадқиқот фаолияти сифатини оширишга рағбатлантиради. Глобаллашув технологияларни трансфер қилиш тизимларини ривожланишига ҳам кўмаклашади: университетлар тадқиқот марказлари ва стартап-инкубаторлар ташкил этади, ишлаб чиқаришга инновацион ечимларни жорий этиш бўйича бизнес билан ҳамкорликни фаоллаштиради. Муҳим элемент сифатида таълим жараёнини рақамлаштириш — оммавий очик онлайн-курслар ва ўз таълим платформаларини ривожлантириш алоҳида ўрин тутати, бу олий таълим муассасаси аудиториясини кенгайтиради ва таълимнинг мослашувчанлигини таъминлайди. Халқаро ҳамкорликнинг кенгайиши кўшма таълим дастурлари, алмашув дастурлари, халқаро кластерлар ва технопарклар доирасида кўшма илмий тадқиқотларни амалга оширишда, ўқитувчиларнинг хорижий стажировкалар орқали малакасини оширишда ва юқори малакали хорижий мутахассисларни жалб қилишда намоён бўлади. Ушбу омилларнинг мажмуи университетларни глобал таълим, фан ва бизнес экотизимининг янада очик, рақобатбардош ва молиявий барқарор иштирокчиларига айлантиради. Хорижий амалиётни таҳлил қилиш тадбиркорлик модели элементларини энг изчил амалга ошираётган бир қатор университетларни ажратиб кўрсатиш имконини беради. Стэнфорд университети (АҚШ) — StartX технологик инкубатори ва Кремний водийси билан яқин алоқаларга таянувчи инновацион тадбиркорликнинг жаҳон лидерларидан бири; олий таълим муассасасининг муаммолари орасида истеъдодлар

учун юқори рақобат ва хусусий хайрия ҳамда венчур капиталига боғлиқлик мавжуд. Кембридж университети (Буюк Британия) Cambridge Enterprise компанияси ва «Кембридж феномени» технологик кластери орқали тадқиқотларни тижоратлаштиришни ривожлантиради, аммо бюрократик тўсиқлар ва Брекситнинг халқаро ҳамкорликка оқибатлари билан юзлашади. Мюнхен техника университети (Германия) давлат молиялаштиришига боғлиқлик сақланган ҳолда Siemens ва BMW sanoat гигантлари билан яқин ҳамкорликда UnternehmerTUM инновацион экотизимини яратди. Сингапур Миллий университети Гонконг ва Токио университетлари билан минтақавий лидерлик учун рақобатлашиб, NUS Enterprise дастури орқали тадбиркорлик экотизимини ривожлантирмоқда. Цинхуа университети (Хитой) халқаро инвестициялар ва истеъдодларни фаол жалб қилиб, мамлакатнинг энг йирик илмий-технологик парклардан бирига таянади. Шунга ўхшаш тенденциялар постсовет маконида ҳам — М.В. Ломоносов номидаги МДУ ва НИУ ВШЭ (Россия), Қозоғистон-Британия техника университети, Беларусь давлат университетида ҳам кузатилади. Ушбу олий таълим муассасалари гуруҳи учун умумий муаммолар — молиялаштиришнинг чекланганлиги, бюрократик тўсиқлар ва сиёсий хатарлар, ўсиш нуқталари эса — халқаро лойиҳаларда фаол иштирок этиш, инновацион инфратузилмани ривожлантириш ва стартапларни қўллаб-қувватлашдан иборат. Халқаро тажрибани умумлаштириш шунинг кўрсатадики, тадбиркорлик моделини муваффақиятли амалга ошириш таълим, фан ва тижорат фаолиятини интеграция қилишни, инкубаторлар ва акселераторларни ривожлантиришни, sanoat билан ҳамкорликни ва олий таълим муассасаси фаолиятини изчил интернационализация қилишни тақозо этади.

Ўзбекистонда университетларнинг тадбиркорлик моделини шакллантириш таълим ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги тизимли давлат сиёсати кўмаклашадиган олий таълим муассасаларини инновациялар ва иқтисодий ривожланиш марказларига айлантиришнинг умумжаҳон тенденциялари руҳида кечмоқда. Мазкур моделнинг айрим элементларини фаол амалга оширувчи мамлакат университетлари орасида Тошкент давлат иқтисодиёт университети (ўзининг бизнес-инкубатори, MBA дастурлари, хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик), Тошкент тўқимачилик ва енгил sanoat институти (тармоқ инновацион ечимларини синаб кўриш учун технопарк), Тошкент ахборот технологиялари университети (IT-инкубаторлар ва инновацион лабораториялар), Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети (технологияларни трансфер қилиш марказлари, sanoat стартаплари учун технопарк) ва Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети (илмий марказлар, ишланмаларни тижоратлаштиришни қўллаб-қувватлаш) ни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда университетларнинг тадбиркорлик моделини ривожлантириш тизимли муаммоларга дуч келмоқда: илмий-тадқиқот инфратузилмасини молиялаштиришнинг паст даражаси; олий таълим муассасаларининг бизнес-тузилмалар билан ўзаро муносабатларининг етарли эмаслиги; инновацияларни қўллаб-қувватлашнинг институционализация қилинган

механизмларининг мавжуд эмаслиги; интеллектуал мулкни ҳимоя қилишдаги қийинчиликлар ва солиқ-меъёрий тусдаги чекловларни ўз ичига олган маъмурий ва ҳукуқий тўсиқлар; тадбиркорлик компетенцияларига эга кадрлар танқислиги; академик муҳитда тадбиркорлик маданиятининг етарли даражада ривожланмаганлиги; халқаро ҳамкорликнинг парчаланганлиги. Шу билан бирга, моделнинг ривожланиш истиқболлари изчил давлат қўллаб-қувватлаши, стартап-маданиятнинг шаклланиши, иқтисодиётнинг рақамли трансформацияси ва инновацион фаолиятга қизиқувчи мамлакатнинг ёш аҳолисининг ўсиши билан боғлиқ.

Ўзбекистон шароитида университетнинг тадбиркорлик моделини такомиллаштиришнинг асосий вазифаси давлат, бизнес ва академик жамоатчилик гапирадиган «тил» ни уйғунлаштиришдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш сиёсий конъюнктуранинг ўзгаришидан қатъий назар инновациялар ва таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг барқарорлигини таъминлашни; олий таълим муассасаларининг кўпроқ мослашувчанлигини ва ёш олимларнинг мураббийлар қўллаб-қувватлашида лойиҳаларни мустақил амалга ошириш имкониятларини кенгайтиришни назарда тутувчи илмий тадқиқотларни «юмшоқ тижоратлаштириш»га ўтишни; бизнеснинг тайёр хорижий технологияларни импорт қилишга эмас, балки миллий иқтисодиёт эҳтиёжларига мослаштирилган технологик ечимларни университетлар билан биргаликда ишлаб чиқишга йўналишини тақозо этади.

Институционал ўзгаришлар билан бир қаторда амалий чора-тадбирлар мажмуини амалга ошириш мақсадга мувофиқ: давлат-хусусий ҳамкорлик механизмлари асосида ҳам давлат молиялаштиришини ошириш ва стартаплар ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш инфратузилмасини ривожлантириш; қўшма тадқиқот лойиҳалари ва стажировкалар орқали университетларнинг бизнес билан ҳамкорлигининг барқарор механизмларини яратиш; инновацияларни қўллаб-қувватлаш тизимини ривожлантириш — венчур фондлари, бизнес-инкубаторлар ва акселераторлар билан ҳамкорлик, университет стартаплари учун ҳукуқий ва солиқ имтиёзларини јогий этиш; маъмурий тўсиқларни олиб ташлаш ва инвестиция олувчилар сифатида олий таълим муассасалари фаолиятининг шаффофлигини сақлаган ҳолда илмий ишланмаларни тижоратлаштириш тартибларини соддалаштириш; ўқитувчиларнинг малакасини ошириш ва талабаларнинг тадбиркорлик компетенцияларини ривожлантиришга сармоя киритиш; ихтисослашган курслар, дастурлар ва медиа қўллаб-қувватлаш орқали тадбиркорлик маданиятини шакллантириш; тажриба алмашиш ва янги технологиялар ва методикаларни жалб қилиш учун халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш.

Ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, университетнинг тадбиркорлик модели илмий тадқиқотларни тижоратлаштиришни, стартап-экотизимларни ривожлантиришни, тадбиркорлик таълими ва бизнес ва давлат билан ҳамкорликни интеграция қилувчи глобаллашув шароитида олий таълим муассасаси фаолиятини ташкил этишнинг энг истиқболли концепцияларидан бирини намоён этади. Глобаллашув ва халқаро ҳамкорлик жараёнлари мазкур моделнинг

трансформациясида муҳим омил сифатида иштирок этади, университетларнинг интернационализация, технологик трансфер ва молиялаштириш манбаларини диверсификация қилиш имкониятларини кенгайтиради. Етакчи хорижий ва постсовет университетларининг халқаро тажрибаси моделни муваффақиятли амалга оширишнинг умумий шартларини — технологик лидерлик, ривожланган инновацияларни қўллаб-қувватлаш инфратузилмаси ва фаол халқаро ҳамкорликни — бюрократия ва ташқи молиялаштиришга боғлиқлик билан боғлиқ ўхшаш чекловлар билан бирга намойиш этади. Ўзбекистон университетлари тадбиркорлик модели элементларини изчил жорий этмоқда, бироқ уларнинг ривожланиши институционал, молиявий ва кадр муаммоларининг мажмуи билан чекланмоқда. Мақолада таклиф қилинган тавсиялар — давлат, бизнес ва фан манфаатларини уйғунлаштириш, инновацияларни қўллаб-қувватлаш молиялаштириши ва инфратузилмасини кенгайтириш, маъмурий тўсиқларни олиб ташлаш, тадбиркорлик компетенцияларини ривожлантириш ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш — университетнинг тадбиркорлик моделини такомиллаштиришга комплекс ёндашувнинг асосини ташкил этади ва Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини модернизациялаш дастурларини ишлаб чиқишда фойдаланиши мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (30.04.2023 йилдаги таҳрирда). URL: www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикасининг 23.09.2020 йилдаги ЎРҚ-637-сонли «Таълим тўғрисида» ги Қонуни. URL: www.lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли «2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» ги Фармони. URL: www.lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» ги Фармони. URL: www.lex.uz.
5. Грудзинский А.О. Университет как предпринимательская организация // Социологические исследования. 2003. № 4. С. 113.
7. Clark B.R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. New York: IAU Press, 1998. 180 p.